

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9:343.54

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2-2/13>

ІНСТИТУТ ПРИМИРЕННЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

THE INSTITUTION OF RECONCILIATION AS A FORM OF RESTORATIVE JUSTICE FOR CHILDREN

Кузьменко С.С., здобувач кафедри
кримінального права та кримінології
*Донецький юридичний інститут
Міністерства внутрішніх справ України*

У статті обґрунтовується, що впровадження положень відновного правосуддя у кримінальне законодавство України має здійснюватися в межах визначення суті відновного правосуддя та ролі медіаторів у кримінальному судочинстві, необхідності в певних випадках залучати посередників (медіаторів) для згладжування конфліктів, що виникли у сфері кримінальних правовідносин, введення правових норм про заохочення до примирення, законодавчого закріплення юридичного впливу позитивних наслідків медіації на вирішення справ. Констатовано, що перспективу запровадження в Україні інституту примирення як однієї із складових розвитку ювенальної юстиції в системі запобігання насильницьким злочинам щодо дітей обумовлено об'єктивною потребою гуманізації сфери кримінальної юстиції.

Ключові слова: інститут примирення, дитина, віктимологічне запобігання, ювенальна юстиція, відновне правосуддя.

The article substantiates that the implementation of the provisions of restorative justice in the criminal legislation of Ukraine should be carried out within the definition of the essence of restorative justice and the role of mediators in criminal proceedings, the need in certain cases to involve mediators to resolve conflicts in criminal law. norms on encouraging reconciliation, legislative consolidation of the legal impact of the positive consequences of mediation on the resolution of cases. It is stated that the prospect of introducing the institution of reconciliation in Ukraine as one of the components of the development of juvenile justice in the system of prevention of violent crimes against children is due to the objective need to humanize the criminal justice sphere.

The introduction of institutions of restorative justice and juvenile probation in Ukraine is a progressive idea that should change for the better the state of prevention of juvenile delinquency, will help to eliminate the preconditions for their commission, which have economic, informational, social, moral, legal nature. The essence of restorative justice should be to respond to juvenile delinquency in terms of eliminating the emotional, material and physical harm caused to the victim and accepting the offender's responsibility for what was done. At the same time, probation should be understood as a set of measures that, according to a court decision, can be applied to a juvenile who has committed a crime, if he is sentenced to non-custodial imprisonment or other liability aimed at resocialization of this person. These institutions should become part of the juvenile justice system, which should improve public relations in the country, improve living standards and change people's attitudes to a number of values and improve the moral and physical health of the nation.

Key words: institute of reconciliation, child, victimological prevention, juvenile justice, restorative justice.

В Україні існує об'єктивна потреба у реформуванні системи запобігання злочинам щодо дітей, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина, положеннях міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це зумовлює необхідність змін системного характеру у структурі органів кримінальної юстиції, у тому числі й органів ювенальної юстиції, спрямованих на створення оптимальної системи запобігання злочинним діянням осіб, які не досягли повноліття. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є закріплення нових складових розвитку ювенальної юстиції, що реалізуються через прогресивні ідеї виправлення неповнолітніх, які вчинили злочин.

Такими складовими слід виділити відновне правосуддя, що є одним з напрямів побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення стосовно дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаного з її перевищенням та подальшою соціальною підтримкою, а також пробацію як правовий інститут, що повинен існувати в системі запобігання злочинам неповнолітніх, у тому числі з метою зниження рівня рецидивної злочинності вказаної категорії осіб в Україні.

Інститут примирення – це комплексна форма організації діяльності різних фахівців, в якій можуть брати участь:

- органи і фахівці, що направляють справу на примирення (районні органи внутрішніх справ, слідчі);
- комісії у справах неповнолітніх, відділи з профілактики та запобігання правопорушень неповнолітніх;
- органи, які ведуть нагляд за слідством (прокуратура);
- захисники;
- ведучий процесу примирення;
- учасники процесу примирення (потерпілий і (або) його представник, правопорушник і (або) його представник, можливий адвокат з того і з іншого боку);
- соціально-реабілітаційні служби (кризові центри надання допомоги жертвам насильства, центри надання допомоги неповнолітнім, центри з лікування від алкоголізму та наркоманії і т. д.);
- організації та їх представники, які здійснюють в частині виконання соціально-реабілітаційних умов договору контроль за дотриманням договору примирення (громадські приймальні, навчальні заклади, підприємства, на яких працюють правопорушники тощо).

Важлива роль у здійсненні процедури примирення належить ведучому зустрічей для примирення.

Роль ведучого у процедурах примирення могли б зіграти представники організацій самої різної спрямованості

(за умови проходження ними спеціальної підготовки). Така робота може проводитися в рамках соціального і правового захисту різної категорії соціально незахищеного населення (жінок, підлітків, біженців тощо), що потрапили в орбіту кримінального правосуддя. Даною діяльністю можуть займатися громадські об'єднання за місцем проживання або спеціальні організації, що створені в рамках державного соціального замовлення і т.п. [1].

Що рухає правозахисниками в їх прагненні працювати в галузі кримінального правосуддя? Заклопотаність правозахисників трагедіями тисяч людей, що потрапили в жорна кримінального правосуддя, пояснюється саме тим, що існуюча юстиція не вирішує такі проблеми, як захист прав незаможних, недопущення катувань людей у відділах міліції та слідчих ізоляторах, проведення реформи правосуддя дійсно на правових засадах. Саме активісти правозахисних організацій доводять ці ситуації до рівня суспільної проблеми, вирішують деякі з них через громадські приймальні, оприлюднюють реальний характер роботи юстиції і беруть участь в законодавчих ініціативах.

Спираючись на виконанні ролі ведучого в процесах примирення представниками громадських організацій, не можна заперечувати участі в цьому процесі і представників державних організацій (наприклад, комісії у справах неповнолітніх, відділів попередження і припинення правопорушень неповнолітніх), що працюють в системі кримінального правосуддя.

Головна проблема цих організацій полягає в тому, що вони перебувають у полі діяльності адміністративних органів, що підпорядковані їх завданням і політиці. Це, можливо, заважає даними організаціям застосовувати у своїй практиці такі форми роботи, які з'єднували б кримінально-процесуальні та соціально-реабілітаційні аспекти проблеми профілактики, затребували б потенціал суспільства і гуманітарних професій.

Процедура примирення включає ряд етапів:

- отримання справи на примирення;
- аналіз справи;
- бесіди окремо з правопорушником і жертвою;
- зустрічі для примирення;
- складання договору примирення;
- перевірка виконання умов договору примирення [2].

Стадія отримання справи на примирення. На процедуру примирення між жертвою і злочинцем правопорушники в різних країнах направляються різними органами (міліцією, поліцією, судами, прокуратурою) відповідно до національного законодавства і юридичної практики. Без співпраці з кримінальним (цивільним) правосуддям, і з місцевою владою практично неможливо успішно здійснювати програму примирення жертви і злочинця.

Стадія аналізу справи. Після досягнення згоди з організацією, що направляє справу на примирення, вона має бути ретельно проаналізована, щоб перевірити, чи підходить ця справа для примирення. Якщо правопорушник зізнається в учиненні злочину, хоче спокутувати свою провину і не є прямою загрозою для суспільства, справу, як правило, можна вирішити примиренням.

Після того, як ведучий отримав дану справу, він розмовляє окремо з правопорушником і з жертвою. Насамперед необхідно з'ясувати готовність обох сторін брати участь у примиренні, а також їх ставлення до цього злочину і бажання відшкодувати збитки.

Часто майбутні учасники висловлюють небажання брати участь у примиренні через те, що цей процес їм незнайомий. Однак, якщо підкреслити переваги примирення (без примусу), багато хто, зрештою, вирішать взяти в ньому участь. Після примирення майже всі учасники, як свідчить практика, говорять, що вони задоволені, що зважилися на це.

Під час підготовчої фази важливо пояснити жертвам, що вони не будуть піддаватися небезпеці і що правопо-

рушники широ бажують спокутувати свою провину. Примирення, пов'язані з серйознішими злочинами, часто вимагають додаткових підготовчих зусиль, збільшення кількості зустрічей із злочинцем і жертвою. Якщо ведучий каже про можливість успіху зустрічей, то конфліктуючі сторони погоджуються в присутності ведучого, щоб обговорити подію і прийти до взаємовигідного вирішення.

Стадія зустрічі для примирення. Після представлення учасників ведучий пояснює процедуру примирення і свою роль – як нейтрального посередника. Його обов'язок – полегшити і сприяти переговорам. Він оголошує правила ведення бесіди і просить, щоб усе, що відбувається при примиренні, залишалось суворо конфіденційним.

Після вступної заяви ведучого потерпілій особі дозволяється висловити свою версію події, пояснюючи не тільки, що трапилося, але й те, як злочин відбився на її житті. Потім правопорушнику дозволяється пояснити свої дії: чому він вчинив злочин, про що він думав у цей час. Далі потерпілій і злочинцеві можуть ставити один одному питання. Ведучому слід дати їм можливість спілкуватися якомога природніше, втручаючись тільки при необхідності.

Коли обидві сторони представили загальну картину події, ведучий озвучує тему про відшкодування шкоди. Він запитує жертву, що може зробити правопорушник, щоб спокутувати свою провину: виплатити компенсацію або виконати для нього яку-небудь роботу. На додаток до цього правопорушник, з урахуванням особистісної ситуації іноді зобов'язується брати участь у діяльності, що сприяє його особистісному зростанню (залишатися певний час під домашнім арештом, брати участь у якомусь проєкті з надання послуг, пройти курс лікування від алкоголізму чи наркоманії і т. д.).

Остаточний договір складається у вигляді контракту і підписується всіма учасниками, після чого кожен учасник отримує на руки копію цього документа.

Друга частина зустрічі признається через місяць, щоб обговорити, як виконуються умови договору. Особливість проведення програм відновного правосуддя у справах неповнолітніх полягає в тому, що на зустрічах примирення фіксуються соціальні навички, які необхідно отримувати підліткам-правопорушникам для того, щоб у майбутньому вони могли долати ситуації некримінальним шляхом. Таким підліткам необхідно розвивати вміння ненасильницького розв'язання міжособистісних проблем, здійснювати самоконтроль, користуватися цивілізованими засобами завоювання авторитету серед однолітків, будувати відносини з іншими людьми, бути незалежним від впливу криміналізованих груп однолітків [3].

На зустрічах примирення слід звертати увагу на факти, які могли нейтралізувати результати всієї програми. Наприклад, якщо в сім'ї відсутній батьківський контроль, у підлітка немає позитивних орієнтирів, але є маса вільного часу, він найімовірніше, буде здійснювати різні правопорушення як би ефективно не проводилося «залагодження» окремих інцидентів.

При соціальної занедбаності підлітка запрошується соціальний працівник, який організовує роботу щодо виправлення ситуації, що сприяє вчиненню дитиню правопорушення. У цьому випадку можливе включення в договір примирення пункту про програму соціально-психологічної реабілітації, виконання якої контролює соціальний працівник. Така програма реабілітації може прийматися на зустрічах примирення під час спільних обговорень з усіма учасниками, і, насамперед, з самим правопорушником. Іноді необхідна корекція поведінки в спеціальному центрі соціалізації. У разі, якщо підліток не розуміє результатів своїх дій та їх наслідків для інших людей, необхідна робота з ними психолога або реабілітаційної служби [4].

У випадках, коли в силу конфлікту або відсутності взаєморозуміння в сім'ї, її позитивний вплив на підлітка

мінімальний, програми відновного правосуддя можна розділити на два етапи:

- а) вирішення конфлікту і налагодження взаємин в сім'ї;
- б) проведення програми примирення потерпілого і правопорушника за участю батьків.

Передбачається, що така робота буде сприяти зміцненню сімейних зв'язків, відновленню прихильності до сім'ї і відновленню зобов'язань підлітків стосовно близьких.

Деякі конфліктні і кримінальні ситуації, в яких беруть участь підлітки, виникають в школі. Правоохоронні органи в силу специфіки своєї діяльності не завжди вирішують гуманітарні соціально-реабілітаційні та корекційні завдання, тому більшість шкіл прагне не виносити подібні ситуації зовні [5].

Водночас, якщо залишати дані ситуації без уваги, багато невіршених конфліктів і сучасне насильство можуть привести до більш тяжких наслідків у майбутньому.

З урахуванням вищевикладеного перспективним напрямом слід вважати проведення програм відновного правосуддя в школах і сім'ях.

Ведучим програм відновного правосуддя важливо розуміти, що правопорушення підлітків провокується певними стосунками в сім'ї, школі, компанії, а також їх індивідуальними особливостями. Тому необхідний аналіз, що враховує особливості цих відносин, а також рівень кримінальної зараженості правопорушника [6].

У разі прогресуючої асоціальної поведінки дитини, слід визначити умови спільної діяльності різних фахівців, насамперед тих, що проводять програми примирення і соціальних працівників. Потім можуть включатися в роботу з підлітком психолог, ведучий, а також ті, хто проводить реабілітаційну програму.

При цьому слід зауважити, що відновне правосуддя приносить безсумнівну користь і соціальній роботі. Соціальний працівник виступає в якості посередника між людиною, яка опинилася у важкій життєвій ситуації, і різними соціальними та психологічними службами, що допомагають людям соціалізуватися (позбутися алкоголізму або наркотичної залежності, працевлаштуватися, придбати необхідні соціальні навички). Соціальному працівнику не треба намагатися вирішувати важкі (у тому числі і кримінальні) конфлікти своїх клієнтів. Йому важливо домагатися того, щоб його клієнти самі знаходили вирішення власних проблем [7]. Саме це і дозволяє виконати програми відновного правосуддя.

Стадія складання договору примирення. Зустрічі, які підходять в складних випадках кілька разів, вважаються успішно завершеними, якщо потерпілому (жертві) і правопорушникові вдасться перейти від переживання події злочину до складання та підписання договору примирення. Такий договір охоплює мінімум п'ять розділів:

- відшкодування матеріальної шкоди потерпілому (жертві);
- покладання особливих вимог на поведінку і режим правопорушника;
- проходження лікування, консультації або терапії для правопорушника;
- процедури контролю за виконанням договору, а також про зобов'язання потерпілого (наприклад, вилучення заяви або внесення клопотання про припинення кримінального переслідування у зв'язку з примиренням).

Крім цього, в договорі можуть бути обумовлені ті випадки, при яких він не буде діяти (наприклад, якщо правопорушник буде покараний у виді позбавлення волі або поміщений до спеціальної виховної установи для неповнолітніх).

Стадія перевірки виконання умов договору примирення. Примирення не рахується закінченим доти, поки всі умови договору не будуть повністю виконані. Певна особа, часто сам ведучий, має перевірити, щоб грошові виплати надходили вчасно, робота виконувалася чесно, курси лікування від алкоголізму чи наркоманії відвідувалися регулярно. Організація, яка направила на примирення дану справу, повинна інформуватися про те, як відбувається відшкодування шкоди. Якщо правопорушник утримується під домашнім арештом, організація, яка направила справу, або ведучий зобов'язані час від часу відвідувати його, щоб перевірити його місцезнаходження.

Коли всі учасники задоволені результатами виконання умов договору примирення, справа вважається закінченою.

І особливо важливо те, що ту сукупність завдань, покладених на інститут примирення (підвищення правосвідомості населення, допомога в реабілітації правопорушника і організація компенсації шкоди потерпілому (жертві) можна вирішувати тільки на основі соціальної кооперації, що об'єднує можливості громадськості та професійні навички і владні повноваження юристів (адвокатів, слідчих, прокурорів, суддів). А сам інститут примирення, отже, повинен носити змішаний державно-громадський характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шипунова Т. В. Ювенальная юстиция в социологической перспективе. Изв. вузов : Правоведение. 2001. № 3. С. 178–184.
2. Максудов Р., Флямер М., Грасенкова А. Примирение жертвы и правонарушителя : проект реализации идей восстановительного правосудия. URL: <http://www.nacom.ru/law/system/7.html>.
3. Ювенальное право : учебник / под ред. А. В. Заряева, В. Д. Малкова. Москва : ЗАО «Юстицинформ», 2005. С. 17–19.
4. Алексеева Л. С. О насилии над детьми в семье. *Социальные исследования*. 2003. № 4. С. 78–82.
5. Борисова Н. Е. Проблемы обеспечения личных прав ребенка. *Современное право*. 2002. № 5. С. 36–40.
6. Бреева Е. Б. Социальное сиротство. Опыт социологического исследования. *Социальные исследования*. 2004. № 4. С. 44–47.
7. Волкова И. О семьях социального риска. *Социальное обеспечение*. 2002. № 8. С. 33–35.
8. Хряпінський П. В. Відновне правосуддя в Україні : організаційно-правові перепони та шляхи їхнього подолання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 142–150.
9. Шевченко Т. В. Про деякі питання створення ювенальної юстиції та впровадження відновного правосуддя в Україні (кримінально-правовий аспект). *Вісник Верховного суду України*. 2006. № 9 (73). С. 36–40.
10. Мищенко С. Н. Перспективи і можливості суда в встановительного правосуддя України. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 15–18.
11. Малярченко В. Т. Відновлювальне правосуддя: можливість запровадження в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 8(34). С. 34–63.